

Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης

Τόμ. 1 (2017)

7ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΕΙΔΙΚΗΣ ΑΓΩΓΗΣ ΚΑΙ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ Π.Τ.Δ.Ε.
ΚΕΝΤΡΟ ΜΕΛΕΤΗΣ ΨΥΧΟΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Υπό την αιγίδα του Υπουργείου Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων

7^ο ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟ ΣΥΝΕΔΡΙΟ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

«ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΧΑΡΙΣΜΑΤΙΚΩΝ ΑΤΟΜΩΝ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»

ΤΟΜΟΣ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ

ISSN: 2529-1157

Σε Συνεργασία με την Ένωση Ελλήνων Φυσικών και την
Ελληνική Μαθηματική Εταιρεία
ΞΕΝΟΔΟΧΕΙΟ DIVANICARAVEL
15-18 Ιουνίου 2017

**Επίδραση της εκπαίδευσης στην εκδήλωση
παραβατικής συμπεριφοράς από ανήλικους**

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΣΟΦΙΑ ΠΑΡΟΥΣΗ, ΣΟΦΙΑ
ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ, ΜΑΡΙΑ ΓΕΡΟΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

doi: [10.12681/edusc.1709](https://doi.org/10.12681/edusc.1709)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΡΟΥΣΗ Α. Σ., ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ Σ., & ΓΕΡΟΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Μ. (2019). Επίδραση της εκπαίδευσης στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από ανήλικους. *Πανελλήνιο Συνέδριο Επιστημών Εκπαίδευσης*, 1, 1063–1079. <https://doi.org/10.12681/edusc.1709>

Επίδραση της εκπαίδευσης στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από ανήλικους

Παρούση Αικατερίνη - Σοφία
Φιλόλογος, ΠΕ02
aikaterini.sophia.parousi@gmail.com

Στεφανοπούλου Σοφία
Δασκάλα, ΠΕ70, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Κοινωνικής Παιδαγωγικής, Κοινωνικών
Νευροεπιστημών και Εκπαίδευσης, ΠΤΔΕ, ΕΚΠΑ
sofiastef@primedu.uoa.gr

Γεροδημητρίου Μαρία
Φιλόλογος, ΠΕ02, Μεταπτυχιακή φοιτήτρια Ειδικής Αγωγής Πανεπιστημίου
Λευκωσίας
gerodimitrioumaria@gmail.com

Περίληψη

Η παραβατικότητα ανηλίκων αποτελεί μια μορφή αντικοινωνικής και παρεκκλίνουσας συμπεριφοράς, στην οποία συμπεριλαμβάνεται και η πρόκληση των δημόσιων αρχών. Ακριβώς, λόγω της ευρείας έννοιάς της, διακρίνεται σε βίαιες, επιθετικές αλλά και εγκληματικές πράξεις από μέρους των παιδιών και εφήβων, οι οποίες μπορεί να στρέφονται είτε προς τους άλλους, είτε προς υλικά αγαθά και περιουσία άλλων είτε προς τον ίδιο τους τον εαυτό.

Η συγκεκριμένη εργασία, μέσω της επικέντρωσης της στην εμφάνιση παραβατικών συμπεριφορών από ανήλικους, στοχεύει να αναλύσει τους τρόπους με τους οποίους η εκπαίδευση, και πιο συγκεκριμένα το σχολικό πλαίσιο, καταστέλλει ή ενισχύει την παραβατικότητα των ανηλίκων. Έμφαση δίνεται, επίσης, στον ρόλο της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην μείωση της παραβατικής συμπεριφοράς στους ανήλικους μαθητές.

Λέξεις - κλειδιά: παραβατικότητα, ανήλικοι, εκπαίδευση, σχολικό πλαίσιο, σχολική αποτυχία, σχολική διαρροή

Εισαγωγή

Η παραβατική συμπεριφορά, όπως έχει ορισθεί από τον Krauss (1977) , μπορεί να είναι αποτέλεσμα πολλών παραγόντων, οι κυριότεροι από τους οποίους είναι οι εξής:

- Διαταραχή διαγωγής (American Psychiatric Association, 2013· Παπαδάτος, 2010· Γεωργιάδης κ.α., 2009· Πολυχρονοπούλου, 2008· Σουσαμίδου – Καραμπέρη, 2011) που περιλαμβάνει συμπτώματα όπως καταστροφική συμπεριφορά, κλοπή, επιθετικότητα και χρήση σωματικής βίας σε ανθρώπους και ζώα, χρήση όπλου, σεξουαλικές διαστροφές καθώς και σοβαρές παραβιάσεις κανόνων, για παράδειγμα διανυκτέρευση εκτός σπιτιού ενάντια στη γονεϊκή άδεια (Σουσαμίδου – Καραμπέρη, 2011: 22)
- Εναντιωματική Προκλητική Διαταραχή, η οποία μετεξελίσσεται στην αντικοινωνική διαταραχή προσωπικότητας στην ενήλικη ζωή (American Psychiatric Association, 2013·). Χαρακτηρίζεται από σημαντική μείωση της κοινωνικής και σχολικής λειτουργικότητας, αρνητική και εχθρική διάθεση, διάθεση εκδίκησης και εναντίωση για αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα.
- Η Διαταραχή Διασπαστικής Συμπεριφοράς Μη Προσδιοριζόμενης Αλλιώς (American Psychiatric Association, 2013·), η οποία αφορά προβλήματα διαγωγής και συμπεριφοράς που δεν εμπίπτουν σε κάποια από τις παραπάνω διαταραχές αλλά ταυτόχρονα είναι αρκετά σοβαρής μορφής έτσι ώστε να είναι συνυφασμένα με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από το παιδί ή τον έφηβο.
- Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής – Υπερκινητικότητας (American Psychiatric Association, 2013·) λόγω της αδυναμίας αναστολής της παρορμητικότητας και της αδυναμίας συμμόρφωσης σε κανόνες.
- Επιρροές και προσλαμβάνουσες από τον κοινωνικό περίγυρο, το σχολείο, την οικογένεια και το φυσικό περιβάλλον (Σουσαμίδου – Καραμπέρη, 2011)
- Απόρροια προγενέστερων ψυχολογικών προβλημάτων που δεν αντιμετωπίστηκαν εγκαίρως (Σουσαμίδου – Καραμπέρη, 2011: 25)
- Βιολογικοί/οργανικοί παράγοντες που οδηγούν σε παθογένεια και προέρχονται από δυσλειτουργίες στις αισθήσεις, στη νοημοσύνη ή στον εγκέφαλο ή από διαταραχές στο γραπτό ή προφορικό λόγο, στην αντίληψη και προσοχή ή στην υπερκινητικότητα (Σουσαμίδου – Καραμπέρη, 2011)

Το μεγαλύτερο ποσοστό παραβατικής συμπεριφοράς που εκδηλώνεται από παιδιά και εφήβους αναφέρεται σε παραβάσεις κατά της ιδιοκτησίας, συμμετοχή σε

τσακωμούς, κλοπές, καταστροφή δημόσιας περιουσίας και βανδαλισμούς ενώ συμπεριφορές όπως πώληση ναρκωτικών ουσιών, κλοπές μεγάλων χρηματικών ποσών, διαρρήξεις ή ξυλοκόπημα είναι σπανιότερες (Weerman, Harland, & van der Laan, 2007). Συμπεριφορές οι οποίες μπορούν να χαρακτηριστούν ως παραβατικές αφορούν τη μη τήρηση των άγραφων αλλά και των γραπτών νόμων (Pauwels & Svensson, 2015), την κλοπή, τη ληστεία, την εγκατάλειψη του σχολείου, την άσκηση βίας, τη κατοχή όπλων, τον βανδαλισμό (Hoover, 2008), τη χρήση και τον εθισμό σε εξαρτησιογόνες ουσίες (Owen, 2008). Η νεανική παραβατικότητα περιλαμβάνει τόσο αδικήματα βίαιης και βαριάς μορφής όσο και ελαφριάς ή μεσαίας μορφής παραβάσεις νόμων (Γεωργιάδης, Βύζακου & Παπαστυλιανού, 2009: 8).

Θεωρίες για την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από ανήλικους

Σύμφωνα με τη θεωρία της έντασης (general strain theory), η παραβατική συμπεριφορά αποτελεί προσαρμογή σε ένα συναισθηματικό δυσαρέσκειας ή απόκλισης από τον στόχο. Οι νέοι που αντιμετωπίζουν ακαδημαϊκή και κοινωνική αποτυχία στο σχολείο μπορούν να ακολουθήσουν δυο πιθανά μονοπάτια δράσης. Μέσω του ενός, οδηγούνται μεν στην παραμονή τους στο σχολείο αλλά για τη μείωση της έντασης που παράγεται από τις αρνητικές σχολικές εμπειρίες που οι ίδιοι βιώνουν, προβαίνουν σε παραβατικές ενέργειες. Η ψυχολογική πίεση, συνεπώς, λειτουργεί ως κίνητρο για να προβούν σε μη επιτρεπτές μορφές συμπεριφοράς, οι οποίες για το άτομο είναι διορθωτικές (εκτονώνουν το άγχος του) και παράλληλα φαίνονται να ελαχιστοποιούν τις δυσκολίες και τις αντιξοότητες που παρουσιάζονται (Montgomery et al., 2011: 1128). Μέσω του άλλου μονοπατιού, απομακρύνονται από την πηγή της έντασης, εγκαταλείποντας το σχολείο (φαινόμενο drop-out). Οι υποστηρικτές της θεωρίας της έντασης (Agnew, 1992, 2007) προβλέπουν μια αντίστροφη σχέση μεταξύ εγκατάλειψης του σχολείου και μεταγενέστερης εμφάνισης παραβατικότητας: η εγκατάλειψη του σχολείου (σχολική διαρροή) θα μειώσει την ένταση και τα αρνητικά συναισθήματα που νιώθει το άτομο και συνεπώς θα εξομαλυνθεί το βασικό κίνητρο που οδήγησε στην προγενέστερη παραβατική συμπεριφορά (Montgomery et al., 2011· Sweeten, Bushway, & Paternoster, 2009).

Από την άλλη, η θεωρία κοινωνικού ελέγχου (social control theory) υποστηρίζει ότι οι παραβατικές συμπεριφορές προκαλούνται λόγω ασθενών δεσμών του ατόμου με την κοινωνία και στην προκειμένη περίπτωση με το σχολείο. Σύμφωνα με την κοινωνική θεωρία του Hirschi, υπάρχουν 4 βασικοί κοινωνικοί δεσμοί: Η

αφοσίωση/προσκόλληση, η δέσμευση, η συμμετοχή και η πίστη. Στην αφοσίωση συγκαταλέγεται η γονεϊκή αφοσίωση, η συντροφική αφοσίωση αλλά και η αφοσίωση στο σχολείο, δηλαδή η αποτελεσματικότητα των δεσμών μεταξύ γονέων, συνομηλίκων και σχολείου. Η δέσμευση αναφέρεται στις φιλοδοξίες και στη συμπεριφορά του εφήβου που αρμόζει στην επιθυμία του για εξέλιξη στο ακαδημαϊκό πλαίσιο και σε απόκτηση ευυπόληπτου επαγγέλματος (Weng, Ran, & Chui, 2016) (causal relationship). Έχει αποδειχθεί ότι η ισχυρή δέσμευση με το σχολείο αποτελεί σημαντικό προστατευτικό παράγοντα για τη μη διάπραξη παραβατικών ενεργειών από τους ανήλικους (Hirschi, 1969).

Η θεωρία της ορθολογικής επιλογής υποστηρίζει ότι επειδή το σχολείο αποτελεί επένδυση στη συμμόρφωση, η πιθανή του απώλεια μπορεί να αποτελέσει παράγοντα αντικοινωνικής συμπεριφοράς (Sweeten, Bushway, & Paternoster, 2009). Η θεωρία της ετικετοποίησης υποστηρίζει ότι η κοινωνική θέση (του πρόωρα εγκαταλείψαντος του σχολείου) είναι μια αρνητική "ετικέτα" που θα στιγματίσει τους εγκαταλείψαντες, θα τους δυσκολέψει να επιτύχουν στη ζωή τους, να απασχοληθούν εργασιακά και να αναπτύξουν διαπροσωπικές σχέσεις (Sweeten et al., 2009).

Ο ρόλος του σχολείου στη νεανική παραβατικότητα

Το φαινόμενο της εφηβικής παραβατικότητας είναι πολυδιάστατο, εγείρει ανησυχίες και κερδίζει όλο και περισσότερη προβολή, επιτάσσοντας την ομαλή συνεργασία και συντονισμένη δράση πολλών φορέων. Η νεανική παραβατικότητα είναι μια περίπλοκη κατάσταση που προκύπτει ως αποτέλεσμα αρκετών αλληλοεξαρτώμενων παραγόντων. Οι Einat και Herzog (2011) αναφέρουν ότι ο παράγοντας εμφάνισης της παραβατικότητας είναι πολιτιστικός. Ο κοινωνικός αποκλεισμός και η περιθωριοποίηση συνιστούν το υπόβαθρο για την εμφάνιση της νεανικής παραβατικότητας, ωστόσο, η σχέση αυτή δεν είναι γραμμική αλλά σχέση αμφίδρομη, σχέση αλληλεπίδρασης και ανατροφοδότησης (Ιωαννίδη, 2002· Μπεσίρης, 2015· Πετρόπουλος & Παπαστυλιανού, 2001). Αμφίδρομη είναι και η συσχέτιση μεταξύ της σχέσης του παιδιού ή του εφήβου με το σχολείο και της εμφάνισης παραβατικής συμπεριφοράς εκ μέρους του (Liljeberg et al., 2011). Ένα ακόμη φαινόμενο που

συνδέεται στενά με την εφηβική κυρίως παραβατικότητα είναι η σχολική διαρροή (Μπεσίρης, 2015).

Φαίνεται ότι η κακή διαγωγή και η απρεπής συμπεριφορά των εφήβων εντός του σχολείου σχετίζεται με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκτός του σχολείου (Weerman et al., 2007). Μάλιστα, συγκεκριμένες μορφές μη επιτρεπτής συμπεριφοράς εντός του σχολικού πλαισίου, όπως για παράδειγμα ο σχολικός εκφοβισμός και η σχολική βία, αλλά και η αντικοινωνική συμπεριφορά αποτελούν ισχυρούς προβλεπτικούς παράγοντες για την εμφάνιση εγκληματικότητας στο παρόν και στο εγγύς μέλλον από τους εφήβους μετά την ενηλικίωσή τους (Andershed et al., 2001· Junger-Tas & Van Kesteren, 1999· Nansetal., 2003· Γεωργιάδης κ. α., 2009: 17· Μπεσίρης, 2015). Άλλες έρευνες καταλήγουν στο ίδιο συμπέρασμα με λιγότερο στατιστικώς σημαντική τη συσχέτιση του σχολικού εκφοβισμού με την εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από τους θύτες εκτός του σχολείου (Weerman et al., 2007). Το εύρημα αυτό επιβεβαιώνεται και από μελέτες των οποίων το δείγμα αποτελούνταν από ενήλικες που είχαν ιστορικό βίαιης συμπεριφοράς στο παρελθόν (Krug, Mercy, Dahlberg, & Zwi, 2002). Τα θύματα του σχολικού εκφοβισμού έχουν επίσης αυξημένη επικινδυνότητα εμφάνισης παραβατικότητας (Γεωργιάδης κ.α., 2009: 63). Η επιρροή του σχολικού περιβάλλοντος στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς από παιδιά και εφήβους είναι ιδιαίτερα εμφανής σε σχολεία υποβαθμισμένων περιοχών, όπου συνήθως έχουν υψηλά επίπεδα εγκληματικότητας (Γεωργιάδης κ.α., 2009).

Σχολικοί παράγοντες κινδύνου εμφάνισης της νεανικής παραβατικότητας φαίνονται, επίσης, να είναι η χαμηλή σχολική επίδοση (Carlota & Carlota, 1989· Kapardis & Poyadjis, 2012), η φοίτηση σε προβληματικά σχολεία (Kapardis & Poyadjis, 2012) και η απροθυμία των εφήβων να πάνε σχολείο (Kapardis, 2013). Επίσης, παιδιά που έχουν βιώσει σωματική ή ψυχοσυναισθηματική βία βρίσκονται σε μεγαλύτερο κίνδυνο να εμφανίσουν αντικοινωνικές συμπεριφορές που ενδέχεται να εξελιχθούν σε παραβατικές (Alnasir & Al-Falaij, 2016). Σε ευρωπαϊκές μελέτες για την εφηβική παραβατικότητα (Barometer, 2006· Kapardis, 2013), βρέθηκε ότι το 44% των ερωτηθέντων μαθητών διατηρούσαν ισχυρότερους δεσμούς με την οικογένεια, το σχολείο και την εγγύτερη τοπική κοινότητά τους από τους αντίστοιχους δεσμούς που διατηρούσαν οι αντίστοιχοι συνομήλικοι τους που συμμετείχαν στην έρευνα στην Τσεχία, την Εσθονία, τη Λιθουανία, την Πολωνία και τη Σλοβενία. Οι παραβατικές ενέργειες ανηλίκων στην Κύπρο ήταν σε χαμηλότερα επίπεδα από ό,τι αυτές στην

Τσεχία, τη Μάλτα και τη Φινλανδία (Kapardis, 2013). Η ελλιπής σχολική φοίτηση (Γεωργιάδης κ.α., 2009) που ενδέχεται να οδηγήσει σε πρόωρη οριστική εγκατάλειψη του σχολείου, αναφέρεται ως σημαντική αυξητική πιθανότητα εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς από ανήλικους, δηλαδή όσοι εγκαταλείπουν το σχολείο (σχολική διαρροή) αποτελούν ομάδα υψηλού κινδύνου για εμπλοκή σε παραβατικές και εγκληματικές συμπεριφορές (Lessard, Poirier & Fortin, 2010· Γιαννοπούλου & Τσομπανόγλου, 2005· Μπεσίρης, 2015). Το φαινόμενο της σχολικής διαρροής υποδεικνύει την κοινωνική δυσπροσαρμοστικότητα που βιώνουν τα παιδιά αυτά και οι έφηβοι, η οποία εκφράζεται και εκτονώνεται διαμέσου της παραβατικής συμπεριφοράς (Lessard et al., 2010). Ο παράγοντας της σχολικής διαρροής για την εμφάνιση παραβατικότητας επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι το 68% των έγκλειστων σε πολιτειακές φυλακές, το 50% των έγκλειστων σε ομοσπονδιακές φυλακές και το 60% των έγκλειστων σε απλές φυλακές δεν έχουν αποκτήσει το απολυτήριο Λυκείου (Harlow 2003, στο Sweeten et al., 2009).

Σε αντίθεση με όσους αποφοιτούν από το σχολείο, τα άτομα που έχουν εγκαταλείψει το σχολείο, προέρχονται συνήθως από φτωχές οικογένειες, έχουν αγράμματους ή ασθενώς μορφωμένους γονείς (Alnasir & Al-Falaij, 2014), είναι ασθενείς αναγνώστες και έχουν πληθώρα ακαδημαϊκών αποτυχιών (Alexander, Entwisle & Kabbani, 2001 στο Sweeten et al., 2009). Σε έρευνα που διενεργήθηκε, έγινε σαφές ότι το 82% των μαθητών Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ηλικίας 11-15 χρόνων, που ασκούσαν σχολικό εκφοβισμό, ορισμένες μορφές του οποίου εγγίζουν την παραβατική συμπεριφορά, είχαν γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο (Kokkinos & Panayiotou, 2004 στο Kapardis, 2013).

Οι νέοι εγκαταλείπουν το σχολείο για διάφορους λόγους: π.χ. το βρίσκουν βαρετό και κοινότυπο ή ανακαλύπτουν ότι οι ίδιοι ακαδημαϊκά βρίσκονται αρκετά πίσω. Επίσης, το εγκαταλείπουν επειδή δεν τους αρέσει, για οικογενειακούς ή οικονομικούς λόγους. Όσοι νέοι εγκαταλείπουν το σχολείο επειδή δεν τους αρέσει ή επειδή δεν τα καταφέρνουν, δεν υποκινούνται από την επιθυμία απόκτησης θετικής ταυτότητας στο μέλλον, κι έτσι σημειώνουν βήματα αντίθετα προς την κατεύθυνση της ενηλικίωσης (Sweeten et al., 2009).

Υποστηρίζεται ότι η παραβατικότητα συνδέεται περισσότερο με κοινωνικούς παρά με ψυχολογικούς παράγοντες. Πιο συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι οι έφηβοι που δε διατηρούν ισχυρούς δεσμούς με την οικογένεια και το σχολείο τους και που έχουν επαναλαμβανόμενες εμπειρίες σχολικής αποτυχίας, είναι στατιστικώς σημαντικά πιο

πιθανό να προβούν σε βίαιες ενέργειες (Carlota & Carlota, 1989· Liljeberg, Eklund, Fritz, & Klinteberg, 2011· Μπεσίρης, 2015). Αντίθετα, οι ισχυροί δεσμοί με το σχολείο και με το δάσκαλο μειώνουν τις πιθανότητες εμφάνισης της παραβατικότητας (Παπαδάτος, 2010· Cheung & Cheung, 2008), ενώ μαθητές που έχουν αρνητικές και συγκρουσιακές σχέσεις με τους δασκάλους εμφανίζουν μεγαλύτερες πιθανότητες παραβατικότητας (Bao, Haas, & Pi, 2007· Lessard et al., 2010). Ιδιαίτερα οι θερμές και καλές σχέσεις με τον εκπαιδευτικό προάγουν τη θετική αντιμετώπιση του σχολείου από το παιδί, με αποτέλεσμα την αποφυγή της σχολικής διαρροής (Lessard et al., 2010). Αντιθέτως, η αδύναμη σχέση και η φτώχη δέσμευση του μαθητή με το σχολείο αποτελεί ισχυρό προβλεπτικό παράγοντα, και μάλιστα πιο πολύ για τα αγόρια παρά για τα κορίτσια (Liljeberg et al., 2011). Η εμφάνιση παραβατικότητας από τα κορίτσια επηρεάζεται περισσότερο από τις ειδικές σχέσεις ανάμεσα σε εκπαιδευτικό και μαθήτρια, παρά από τις γενικές σχέσεις του μαθητή με το σχολικό περιβάλλον (Liljeberg et al., 2011). Στις σχέσεις που έχουν αναπτυχθεί μεταξύ παιδιού και εκπαιδευτικού, σημαντικό ρόλο διαδραματίζουν τα προβλήματα συμπεριφοράς του πρώτου (Lessard et al., 2010).

Οι έφηβες που είναι λιγότερο αφοσιωμένες στις σπουδές τους είναι περισσότερο πιθανό να διαπράξουν βίαιες παραβατικές ενέργειες και να προβούν σε εγκλήματα κατά της ιδιοκτησίας σε σχέση με τις έφηβες που επιδεικνύουν μεγαλύτερο ζήλο για την ακαδημαϊκή τους πορεία (Gutierrez & Shoemaker, 2008). Έρευνες έχουν δείξει ότι οι ανήλικοι παραβάτες απεχθάνονταν το σχολείο και είχαν ελλιπή γονεϊκή καθοδήγηση, ειδικά όσον αφορά την σχολική εκπαίδευση (Gutierrez & Shoemaker, 2008), ενώ οι συνεχείς σχολικές αποτυχίες και οι αρνητικές σχολικές εμπειρίες συνδέονται θετικά με την εκδήλωση παραβατικότητας (Chen & Astor, 2010· Cheung & Cheung, 2008, στο Weng & Ran, & Chui, 2016). Ο λόγος ίσως είναι ότι οι μαθητές που έχουν μέτριες σχολικές επιδόσεις τείνουν να υποφέρουν από υπερβολικό άγχος, το οποίο μπορεί να τους παρακινήσει να στραφούν στην παραβατικότητα για να εκτονωθούν (Liu, 2012· Ιωαννίδη, 2002).

Ωστόσο, η σχολική αποτυχία δεν αποτελεί μόνο αίτιο εκδήλωσης της νεανικής παραβατικότητας, αλλά και αποτέλεσμά της, καθώς οι θύτες αντιμετωπίζουν προβλήματα σχολικής αποτυχίας, γεγονός που τους οδηγεί στην επιλογή της σχολικής εγκατάλειψης. Ο φαύλος κύκλος αυτής της διαιωνιζόμενης εκπαιδευτικής ανισότητας που δημιουργείται, επιβεβαιώνει την κοινωνική θεωρία του Hirschi για τα αίτια εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς από παιδιά και εφήβους όπως όταν ορισμένοι

μαθητές αισθάνονται ότι απορρίπτονται (Ιωαννίδη, 2002). Άλλοι παράγοντες εμφάνισης νεανικής παραβατικότητας είναι η χαμηλή νοημοσύνη των παραβατών, η χρήση ναρκωτικών ουσιών, η διαταραγμένη ψυχική υγεία τους, η προσωρινή ή οριστική εγκατάλειψη της οικογενειακής κατοικίας από το παιδί ή τον έφηβο, η οικογενειακή ζωή γεμάτη συγκρούσεις και η ενδοοικογενειακή βία (Carlota & Carlota, 1989· Montgomery et al., 2011· Stouthamer-Loeber, Wei, Homish, & Loeber, 2002).

Το **σχολείο και πιο συγκεκριμένα οι εκπαιδευτικοί** θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως ανασταλτικός παράγοντας στην εκδήλωση τέτοιων συμπεριφορών, εντοπίζοντας σε πρώιμο στάδιο τα προβλήματα συμπεριφοράς των μαθητών, πριν αυτά οξυνθούν (Ιωαννίδη, 2002: 739). Σε πολλές περιπτώσεις οι δυσκολίες που παρουσίασαν οι μαθητές οφείλονταν σε εκπαιδευτική ανεπάρκεια τους ή στην αδυναμία τους να προσαρμοστούν στο σχολικό πλαίσιο και να εξωτερικεύσουν την ενέργειά τους σε εποικοδομητικές δραστηριότητες. Διαμορφώνοντας ένα σχολικό πρόγραμμα που θα ανταποκρίνεται στις ανάγκες των μαθητών αυτών, οι δάσκαλοι μπορούν να διαδραματίσουν ευεργετικό ρόλο στην πρόοδο τους και να αναχαιτίσουν μη επιτρεπτές συμπεριφορές (Lenroot, 2008). Πιο συγκεκριμένα, οι Hardy και Laszloffy (2005) αναφέρουν ότι το πρώτο βήμα για την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας είναι το πώς αντιμετωπίζονται οι παραβατικοί νέοι από το κοινωνικό περιβάλλον και κυρίως από τους ενήλικες ειδικούς που έχουν αναλάβει την καθοδήγησή τους (εκπαιδευτικούς, ειδικούς ψυχικής υγείας): η εστίαση στην πληγή που έχει δημιουργηθεί σε αυτούς τους νέους και όχι στην «ασχήμια» των πράξεών τους. Το δεύτερο βήμα θα μπορούσε να είναι η αύξηση των ευκαιριών κοινωνικής συμμετοχής και παροχής εκπαιδευτικών ευκαιριών (Ιωαννίδη, 2002: 745).

Τα δομικά χαρακτηριστικά του σχολείου μπορούν να εμποδίσουν την ανάγωγη συμπεριφορά των μαθητών με συνέπεια την αποτροπή της εκδήλωσης παραβατικής συμπεριφοράς από αυτούς (Pauwels & Svensson, 2015). Η επιρροή των δασκάλων είναι καθοριστική στη διαμόρφωση και διάπλαση ηθικών χαρακτήρων, καλλιεργώντας το σεβασμό προς τους γραπτούς και άγραφους νόμους και ενθαρρύνοντας τους νέους να διοχετεύουν την ενέργειά τους σε δημιουργικές δραστηριότητες (Hoover, 2008). Οι Youniss et al. (1997) υποστήριξαν ότι η ενίσχυση του δασκάλου μπορεί να επηρεάσει θετικά την υγιή ανάπτυξη του εφήβου. Εκτός από τους σχολικούς κοινωνικούς λειτουργούς, κι άλλοι επαγγελματίες που

εμπλέκονται στο σχολικό σύστημα, όπως οι διευθυντές σχολείων και οι δάσκαλοι μπορούν να συμβάλουν στην καλλιέργεια της υγιούς ανάπτυξης των εφήβων για τη αντιμετώπιση και πρόληψη της νεανικής παραβατικότητας (Lenroot, 2008). Συμπερασματικά, για την πρόληψη αλλά και την αντιμετώπιση της νεανικής παραβατικότητας είναι αναγκαία η ομαλή επικοινωνία και συνεργασία όλων των κοινοτικών δομών, όπως είναι το σχολείο, η εκκλησία, η οικογένεια, η αστυνομία (Owen, 2008) και όλες τις κοινωνικών υπηρεσιών, με σκοπό την έγκαιρη αναγνώριση και πρόληψη μη αποδεκτών συμπεριφορών (Lenroot, 2008). Το θετικό σχολικό κλίμα αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό αποτροπής της παραβατικότητας στους ανήλικους (Weermanetal., 2007· Bao, Li, Zhang & Wang, 2014). Ωστόσο, φαίνεται πως περισσότερο επηρεάζεται από το υπάρχον σχολικό κλίμα η διαγωγή στο σχολικό πλαίσιο παρά η εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς εκτός αυτού (Weerman et al., 2007: 360).

Συμπερασματικά, ανεξαρτήτως πολιτισμού, γεωγραφικής κατανομής και καταγωγής, οι έφηβοι που τείνουν σε παραβατικές συμπεριφορές έχουν μειωμένο ενδιαφέρον για σπουδές (χαλαρούς δεσμούς με το σχολείο), απροθυμία συμμετοχής στο σχολικό περιβάλλον και γονείς με χαμηλό μορφωτικό επίπεδο. Συλλήβδην, οι ανωτέρω έρευνες επιβεβαιώνουν την θεωρία κοινωνικού ελέγχου του Hirschi, η οποία τονίζει ότι η παραβατικότητα απορρέει από τους ενδεχόμενους αδύναμους κοινωνικούς δεσμούς (Hirschi, 1969· 1994).

Ερευνητικά δεδομένα για τη νεανική παραβατικότητα στην Ελλάδα

Σύμφωνα με έρευνες το φαινόμενο της εφηβικής παραβατικότητας δεν είναι απόρροια της σύγχρονης κοινωνίας. Πρόκειται για ένα διαχρονικό φαινόμενο με τεράστιες διαστάσεις που απασχολεί όλες τις κοινωνίες διεθνώς (Pateraki & Houndoumadi, 2001). Όπως επισημαίνει ο Δημάκος (2005) στην χώρα μας, παρά το γεγονός ότι οι σχετικές μελέτες είναι λιγοστές, θεωρείται πως τα ποσοστά εφηβικής παραβατικότητας είναι περιορισμένα σε σύγκριση με αυτά άλλων ευρωπαϊκών χωρών ή της Αμερικής. Μελέτη των Boulton, Καρέλλου, Λανίτη, Μανούσου, & Λεμονή (2001) επισημαίνει ότι στην Ελλάδα η παραβατικότητα των εφήβων που εκδηλώνεται

στο σχολείο διακρίνεται σε α) λεκτική βία, β) σωματική βία, γ) συναισθηματική βία. Κατά τους Smith, Nika και Papasideri και (2004), υπάρχει σημαντική συσχέτιση μεταξύ της επιθετικότητας που εκδηλώνουν οι μαθητές με την τιμωρία που τους επιβάλλεται στο σπίτι. Το ποσοστό των αγοριών παραβατών 12-16 ετών είναι μεγαλύτερο από αυτό των κοριτσιών της αντίστοιχης ηλικίας. Μια από τις πιο σημαντικές επισημάνσεις της μελέτης αυτής είναι ο καθοριστικός ρόλος της οικογένειας στη διαμόρφωση ισορροπημένης και αποδεκτής συμπεριφοράς των μαθητών. Ο χαλαρός έλεγχος στο οικογενειακό πλαίσιο, η έλλειψη επικοινωνίας καθώς και οι φιλονικίες μεταξύ των μελών της οικογένειας, ευνοούν την καταφυγή των εφήβων στην παραβατικότητα. Τροχοπέδη στην εκδήλωση μη συμβατικών συμπεριφορών μπορούν να σταθούν η άρρηκτη συνεργασία σχολικών αρχών και μελών της οικογένειας (Δημάκος, 2005).

Οι πιο συχνές παραβατικές συμπεριφορές από ανήλικους, αφορούν παραβάσεις του Κ.Ο.Κ. (Γιαννοπούλου & Τσομπανόγλου, 2005), απόπειρες κλοπής, καταστροφές περιουσίας, ληστείες (Kapardis, 2013). Τα δεδομένα προκύπτουν από καταγγελίες αδικημάτων που έγιναν στις Αστυνομικές αρχές σε Ελλάδα, Κύπρο, Η.Π.Α., Χονγκ Κονγκ (Cénat, Blais, Hébert, Lavoie, & Guerrier, 2015). Επίσης, συχνές μορφές παραβατικής συμπεριφοράς αποτελούν στην Ελλάδα οι βανδαλισμοί και λιγότερο η άμεση άσκηση σωματικής βίας σε άλλους (Spinellis et al., 1994 στο Μπεσίρης, 2015). Ο Μπεσίρης (2015) αναφέρει ότι 1 στους 10 μαθητές στην Ελλάδα εκδηλώνει ομαδική παραβατική συμπεριφορά, μία κύρια κατηγορία της οποίας σε ποσοστό 40% είναι ο σχολικός εκφοβισμός.

Συμπεράσματα - Συζήτηση

Η ανάλυση των τρόπων με τους οποίους η εκπαίδευση, και πιο συγκεκριμένα το σχολικό πλαίσιο, καταστέλλει ή ενισχύει την παραβατικότητα των ανηλίκων, αποτέλεσε το στόχο της παρούσας εργασίας. Έμφαση δόθηκε , επίσης, στον ρόλο της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης στην εμφάνιση καθώς και στην μείωση της παραβατικής συμπεριφοράς στους ανήλικους μαθητές. Οι κυριότεροι παράγοντες εμφάνισης παραβατικής συμπεριφοράς από ανήλικους είναι η διαταραχή διαγωγής, η ΔΕΠ-Υ και άλλοι ψυχολογικοί, οργανικοί, βιολογικοί παράγοντες, όπως και κοινωνικοί παράγοντες (π.χ. οικογένεια, σχολείο). Συγκεκριμένα, η ελλιπής γονεϊκή καθοδήγηση και η απουσία ισχυρών δεσμών με την οικογένεια και το

σχολείο οδηγεί ορισμένες φορές τους εφήβους στη διάπραξη βίαιων ενεργειών και ως εκ τούτου στην εκδήλωση παραβατικής συμπεριφοράς.

Διαπιστώνεται ότι η σχέση μεταξύ παιδιού/ εφήβου και σχολείου όσον αφορά την παραβατική συμπεριφορά δεν είναι γραμμικής φύσεως αλλά αμφίδρομης, και ανατροφοδοτούμενη. Επιπλέον, διαπιστώνεται ότι η κακή διαγωγή εντός του σχολείου αποτελεί προβλεπτικό παράγοντα για την εμφάνιση παραβατικής συμπεριφοράς εκτός του σχολείου. Άλλοι σχολικοί παράγοντες κινδύνου που σχετίζονται με την νεανική παραβατικότητα είναι η χαμηλή σχολική επίδοση, η φοίτηση σε προβληματικά σχολεία, η ελλιπής σχολική φοίτηση ή ακόμα και η σχολική διαρροή (πρόωρη εγκατάλειψη σχολείου) και τα βιώματα σωματικής και ψυχοσυναισθηματικής βίας. Επιπρόσθετα, φαίνεται πως το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των γονέων σχετίζεται με την άσκηση σχολικού εκφοβισμού (από τα παιδιά τους), που πολλές φορές εμπίπτει στην παραβατική συμπεριφορά. Η σχολική αποτυχία αποτελεί μεν αιτία εκδήλωσης της νεανικής παραβατικότητας, αλλά ταυτοχρόνως δύναται να είναι και αποτέλεσμα της. Έτσι, δημιουργείται ένας φαύλος κύκλος εκπαιδευτικής ανισότητας και κοινωνικού αποκλεισμού για τα παιδιά που εκδηλώνουν παραβατική συμπεριφορά, γεγονός που επιβεβαιώνει την κοινωνική θεωρία του Hirschi.

Εν κατακλείδι, η παραβατική συμπεριφορά μπορεί να αντιμετωπιστεί εάν ανιχνευθεί από το σχολείο και συγκεκριμένα τους εκπαιδευτικούς σε συνεργασία με την οικογένεια, σε πρώιμο στάδιο εμφάνισης. Ειδικότερα, η επίδραση που ασκούν οι δάσκαλοι στους μαθητές τους είναι καθοριστικής σημασίας για την διαμόρφωση του ηθικού τους χαρακτήρα και επομένως, για τις πιθανότητες εκδήλωσης παραβατικότητας. Στην Ελλάδα, η εφηβική παραβατικότητα είναι μειωμένη εάν συγκριθεί με τα αντίστοιχα ποσοστά εμφάνισης της στην υπόλοιπη Ευρώπη και την Αμερική, ενώ οι συχνότερες μορφές παραβατικής συμπεριφοράς από ανήλικους στην Ελλάδα αφορούν παραβάσεις του Κ.Ο.Κ., κλοπές, ληστείες, καταστροφές περιουσίας αλλά και βανδαλισμούς.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

Agnew, R. (1992). Foundation for a general strain theory of crime and delinquency. *Criminology*, 30(1), 47-88.

Agnew, R. (2007). *Pressured into crime: An overview of general strain theory*. Los Angeles, CA: Roxbury.

Alexander, K., Entwisle, D., & Kabbani, N. S. (2001). The Dropout Process in Life Course Perspective. *Teachers College Record*, 103, 760-882.

Alnasir, F. A., & Al-Falaij, A. A. (2014). Factors Affecting Juvenile Delinquency in Bahrain. *Journal of General Practice*, 1-5.

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Washington, DC: Author.

Andershed, H., Kerr, M., & Stattin, H. (2001). Bullying in school and violence on the streets: are the same people involved? *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, 2(1), 31-49.

Bao, W. N., Haas, A., & Pi, Y. (2007). Life strain, coping, and delinquency in the People's Republic of China: An empirical test of general strain theory from a matching perspective in social support. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 51(1), 9-24.

Bao, Z., Li, D., Zhang, W., & Wang, Y. (2015). School climate and delinquency among Chinese adolescents: Analyses of effortful control as a moderator and deviant peer affiliation as a mediator. *Journal of abnormal child psychology*, 43(1), 81.

Barometer, C. (2006). Marfin Laiki Bank, Nicosia, Cyprus. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο:
[https://books.google.gr/books?id=wcgwS5kZKmkC&pg=PA251&lpg=PA251&dq=Barometer,+C.+\(2006\).+Marfin+Laiki+Bank,+Nicosia,+Cyprus.&source=bl&ots=VO15Evz_DE&sig=YxXS58kO7F2qc-EyIv3AxtjKXFo&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjJsO_bjq_WAhXD1RQKH9UC84Q6AEIKTAA#v=onepage&q=Barometer%2C%20C.%20\(2006\).%20Marfin%20Laiki%20Bank%2C%20Nicosia%2C%20Cyprus.&f=false](https://books.google.gr/books?id=wcgwS5kZKmkC&pg=PA251&lpg=PA251&dq=Barometer,+C.+(2006).+Marfin+Laiki+Bank,+Nicosia,+Cyprus.&source=bl&ots=VO15Evz_DE&sig=YxXS58kO7F2qc-EyIv3AxtjKXFo&hl=el&sa=X&ved=0ahUKEwjJsO_bjq_WAhXD1RQKH9UC84Q6AEIKTAA#v=onepage&q=Barometer%2C%20C.%20(2006).%20Marfin%20Laiki%20Bank%2C%20Nicosia%2C%20Cyprus.&f=false). Τελευταία πρόσβαση στις: 18-09-2017.

Boulton, M.J., Καρέλλου, I., Λιανίτη, I., Μανούσου, B., & Λεμονή, O., (2001). Επιθετικότητα και θυματοποίηση ανάμεσα τους μαθητές των ελληνικών δημοτικών σχολείων. *Ψυχολογία*, 8, pp. 12-29, Ανακτήθηκε στις 27-11-2016, από το δικτυακό τόπο:
<http://dipe.ach.sch.gr/dipeach/attachments/article/218/%CE%95%CF%80%CE%B9%CE%B8%CE%B5%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%B8%CF%85%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%BF%CF%80%CE%BF%CE%AF%CE%B7%CF%83%CE%B7.pdf>

Carlota, S. T., & Carlota, A. J. (1989). *Legal and Psychological Perspectives on Philippine Juvenile Delinquency*. UP Law Center.

Cénat, J. M., Blais, M., Hébert, M., Lavoie, F., & Guerrier, M. (2015). Correlates of bullying in Quebec high school students: The vulnerability of sexual-minority youth. *Journal of Affective Disorders*, 183, 315-321.

Chen, J. K., & Avi Astor, R. (2010). School violence in Taiwan: Examining how Western risk factors predict school violence in an Asian culture. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(8), 1388-1410.

Cheung, N.W.T. & Cheung, Y.W. J. (2008). Self-Control, Social Factors, and Delinquency: A Test of The General Theory of Crime Among Adolescents in Hong Kong, *Youth Adolescence*, 37: 412.

Einat, T., & Herzog, S. (2011). A new perspective for delinquency: Culture conflict measured by seriousness perceptions. *International journal of offender therapy and comparative criminology*, 55(7), 1072-1095.

Gutierrez, F. C., & Shoemaker, D. J. (2008). Self-Reported delinquency of high school students in Metro Manila: Gender and social class. *Youth & Society*, 40(1), 55-85.

Hardy, K. V., & Laszloffy, T. A. (2005). *Teens who hurt: Clinical interventions to break the cycle of adolescent violence*. New York: Guilford Publications.

Hirschi, T., & Gottfredson, M. R. (1994). *The generality of deviance* (pp. 23-47). New Jersey.

Hoover, E. J. (2008). Juvenile Delinquency. *The Educational Forum*, 20:1, pp. 45-49. doi: 10.1080/0013172509340232.

Hoover, E. J. (2008). The School and Juvenile Delinquency. *The Educational Forum*, 25:1, pp. 19-20. doi: 10.1080/0031726009339203.

Jarjoura, G. R. (1993). Does dropping out of school enhance delinquent involvement? Results from a large-scale national probability sample. *Criminology*, 31(2), 149-172.

Junger-Tas, J., van Kesteren, J., & Krens, A. M. (1999). *Bullying and delinquency in a Dutch school population*. The Hague, the Netherlands: Kugler.

Kapardis, A. (2013). Juvenile delinquency and victimization in Cyprus. *European journal on criminal policy and research*, 19(2), 171.

Kapardis, A., & Poyiadjis, G. (2012). The EARN project in Cyprus. *Risk Assessment for Juvenile Violent Offending*, 117.

Kokkinos, C. M., & Panayiotou, G. (2004). Predicting bullying and victimization among early adolescents: Associations with disruptive behavior disorders. *Aggressive Behavior*, 30(6), 520-533.

Kraus, J. (1977). Causes of delinquency as perceived by juveniles. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 21(1), 79-86.

Krug, E. G., Mercy, J. A., Dahlberg, L. L., & Zwi, A. B. (2002). The world report on violence and health. *The Lancet*, 360 (9339), 1083-1088.

Lenroot, F. K. (2008). Delinquency Prevention Through School and Social Agency Co-ordination. *The Educational Forum*, 8:1, pp. 11-15. doi:10.1080/0031724309340898.

Lessard, A., Poirier, M., Fortin, L. (2010). Student-teacher relationship: A protective factor against school dropout? *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 2, 1636-1643.

Liljeberg, J. F., Eklund, J. M., Fritz, M. V., & Klinteberg, B. (2011). Poor school bonding and delinquency over time: Bidirectional effects and sex differences. *Journal of Adolescence*, 34(1), 1-9.

Liu, R. X. (2012). The effects of strain and centrality of strain on delinquency among Chinese adolescents. *Sociological Inquiry*, 82(4), 578-600.

Montgomery, K. L., Thompson, S. J., & Barczyk, A. N. (2011). Individual and relationship factors associated with delinquency among throwaway adolescents. *Children and Youth Services Review*, 33(7), 1127-1133.

Nansel, T. R., Overpeck, M. D., Haynie, D. L., Ruan, W. J., & Scheidt, P. C. (2003). Relationships between bullying and violence among US youth. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 157(4), 348-353.

Özbay, Ö. (2005). The Factors Leading to Juvenile Delinquency: School, Family, District, and Substance Use (Case of Ankara) Adolesan Suçlarına Yol Açan Faktörler:, Aile, Semt ve Madde Kullanımı (Ankara Örneği). *SosyolojiAraştırmalarıDergisi*, 8(1), 115-144.

Owen, E. J. (2008). How Delinquent Are Our Juveniles? *The Educational Forum*, 21:2, pp. 203-206. doi: 10.1080/00131725709341085.

Pateraki, L. & Houndoumadi, A. (2001). Bullying and Bullies in Greek Elementary Schools: Pupils' attitudes and teachers'/parents' awareness, *Educational Review*, 53:1, 19-26, doi: 10.1080/00131910120033619.

Pauwels, L. J., & Svensson, R. (2015). Schools and child antisocial behavior: in search for mediator effects of school-level disadvantage. *SAGE Open*, 5(2).

Pauwels, J. R. L., Svensson, R. (2015). Schools and Child Antisocial Behavior: In Search for Mediator Effects of School-Level Disadvantage, *Sage Open Publications*, pp. 1-13. doi:10.1177/2158244015592936

Spinellis, C. D., Apospori, E., Kranidioti, M., Symiyianni, Y., & Angelopoulou, N. (1994). Key-Findings of a Preliminary Self-Report Delinquency Study in Athens, Greece'. *Delinquent Behavior Among Young People in the Western World, a series from the Dutch Research and Documentation Centre, Amsterdam: Studies on Crime and Justice*, 288-388.

Stouthamer-Loeber, M., Wei, E. H., Homish, D. L., & Loeber, R. (2002). Which family and demographic factors are related to both maltreatment and persistent serious juvenile delinquency?. *Children's Services: Social Policy, Research, and Practice*, 5(4), 261-272.

Sweeten, G., Bushway, S. D., & Paternoster, R. (2009). Does dropping out of school mean dropping into delinquency? *Criminology*, 47(1), 47-91.

Thornberry, T. P., Moore, M., & Christenson, R. L. (1985). The effect of dropping out of high school on subsequent criminal behavior. *Criminology*, 23(1), 3-18.

Smith, P.K., Nika, V., & Papasideri, M. (2004). Bullying and violence in schools: An international perspective and findings in Greece. *Ψυχολογία*, 11, pp. 184-203, Ανακτήθηκε 27 Νοεμβρίου, 2016, από <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&pid=iid:11208&lang=el>

Weerman, F. M., Harland, P., & van der Laan, P. H. (2007). Misbehavior at school and delinquency elsewhere: A complex relationship. *Criminal Justice Review*, 32(4), 358-379.

Weng, X., Ran, M. S., & Chui, W. H. (2016). Juvenile delinquency in Chinese adolescents: An ecological review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 31, 26-36.

Youniss, J., Yates, M., & Su, Y. (1997). Social integration: Community service and marijuana use in high school seniors. *Journal of Adolescent Research*, 12(2), 245-262.

Ελληνόγλωσση

Γιαννοπούλου, Ι. Γ., Τσομπανόγλου, Γ. Ο. (2005). Νεανική Παραβατικότητα στην Ελλάδα, *Εγκέφαλος*, 42(2). Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://www.enkephalos.gr/full/42-2-02g.htm>. Τελευταία πρόσβαση στις: 28-06-2017.

Ιωαννίδη, Β. (2002). Η εκπαίδευση ως μέσο αποτροπής κοινωνικού αποκλεισμού: Η περίπτωση των Ιδρυμάτων Αγωγής ανήλικων, στα *Πρακτικά του 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος*, τομ. Β', 738-753, Αθήνα.

Δημάκος, Ι. Κ. (2005). Οικογενειακοί παράγοντες που επηρεάζουν τη σχολική επιθετικότητα των μαθητών: Ερευνητικά δεδομένα. *Αρέθας*, 3, 89-102.

Μπεσίρης, Δ. (2015). *Η Σχολική βία – Ερευνητικά δεδομένα και Προοπτικές*. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: <http://ekpaideutikoi.gr/wp-content/uploads/2015/03/%CE%95%CE%A1%CE%95%CE%A5%CE%9D%CE%95%CE%A3-%CE%9C%CE%95%CE%A7%CE%A1%CE%99-2012.pdf>. Τελευταία πρόσβαση στις: 24-06-2017.

Παπαδάτος, Γ.(2010). *Δικαστική Ψυχολογία. Ψυχιατρική*. Αθήνα. Εκδόσεις Σμυρنيωτάκης

Παπαδάτος, Γ.(2010). *Ψυχικές Διαταραχές και μαθησιακές δυσκολίες παιδιών και εφήβων*. Αθήνα. Εκδόσεις Gutenberg.

Πετρόπουλος, Ν., & Παπαστυλιανού, Α. (2001). Μονογραφία: Μορφές επιθετικότητας, βίας και διαμαρτυρίας στο σχολείο. Γενεσιουργοί παράγοντες και επιπτώσεις. *Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο, ΥΠ. ΕΠΘ*, 77.

Πολυχρονοπούλου, Σ. (2008). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες: Σύγχρονες Τάσεις Εκπαίδευσης και Ειδικής Υποστήριξης*, Τόμος Α', Αθήνα: εκδ. ιδίας.

Σουσαμίδου – Καραμπέρη, Α., Βαβέτση – Τσιβίκη, Σ. (2011). *Γονείς και εκπαιδευτικοί αντιμέτωποι με την επιθετικότητα παιδιών και εφήβων*. Αθήνα: UniversityStudioPress.

Γεωργιάδης, Σ., Βύζακου, Σ., Παπαστυλιανού, Ν. (2009). *Η συσχέτιση της βίας ενάντια στα παιδιά μέσα στην οικογένεια με τη νεανική παραβατικότητα*. Λευκωσία: Συμβουλευτική Επιτροπή για την Πρόληψη και Καταπολέμηση της Βίας στην Οικογένεια. Διαθέσιμο στο δικτυακό τόπο: http://www.familyviolence.gov.cy/upload/research/erevna_2009june_aksiologisi.pdf. Τελευταία πρόσβαση στις: 24-06-2017.